

TOMASZ DZIEŃKOWSKI

OSADY SŁOWIAŃSKIE Z VI–VII W. W DOLINIE RZEKI HORODYSKI

Dzieje wczesnych Słowian jako zagadnienie badawcze jest stale obecne w debatach naukowców różnych dyscyplin podejmowanych na niemal całym świecie¹. Wśród badaczy dominują historycy, antropolodzy, językoznawcy oraz oczywiście archeolodzy. Szukając odpowiedzi na kluczowe pytania o chronologię i przebieg kolonizacji Słowian, cechy osadnictwa i „znaki szczególne” kultury materialnej, sięgamy po źródła historyczne², ale przede wszystkim korzystamy z danych archeologicznych³. Badania nad tym zagadnieniem toczono w Polsce i szerzej w Europie Środkowo-Wschodniej i Wschodniej od niemal 200 lat⁴. Podsumowanie stanu naszej wiedzy o wczesnych Słowianach pochodzi co prawda sprzed 20 lat, ale pozostaje nadal kluczowe. Wypracowano je podczas międzynarodowej konferencji zorganizowanej w 2001 roku w Krakowie, a cztery lata później opublikowano w pracy

¹ Wybór literatury: K. Godłowski, *Pierwotne siedziby Słowian: wybór pism*, red. M. Parczewski, Kraków 2000; M. Parczewski, *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce: krytyka i datowanie źródeł*, Wrocław 1988; F. Curta, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge 2001; M. Dulinicz, *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej. Studium archeologiczne*, Warszawa 2001; *Archeologia o początkach Słowian: materiały z konferencji*, Kraków, 19–21 listopada 2001 r., red. P. Kaczanowski, M. Parczewski, Kraków 2005; G. Kardaras, *Sclaveni and Antes: some notes on the peculiarities between them*, „Slavia Orientalis” 2018, t. 67, nr 3, s. 377–393; M. Wołoszyn, *The Migration Period in Poland in the Light of Literary Sources*, [w:] *The migration period between the Oder and the Vistula*, red. A. Bursche, J. Hines, A. Zapolska, Vol. 1–2, Leiden 2020, s. 84–136.

² M. Wołoszyn, *op. cit.*, s. 90–127.

³ M. Parczewski, *Podstawy lokalizacji pierwotnych siedzib Słowian*, [w:] *Archeologia o początkach Słowian...*, s. 65–78.

⁴ M. Kara, *Najstarsze państwo Piastów: rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań 2009, s. 327–331; A. Buko, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 2011, s. 16; B. Szmoniewski, *Early-Slavic culture*, [w:] *The past societies: Polish lands from the first evidence of human presence to the Early Middle Ages*, Vol. 5: 500 AD – 1000 AD, red. P. Urbańczyk, M. Trzeciecki, Warszawa 2016, s. 21–63.

pt. *Archeologia o początkach Słowian*, wydanej pod redakcją Piotra Kaczanowskiego i Michała Parczewskiego⁵. Ustalenia tam prezentowane są powszechnie akceptowane⁶ i w wymiarze ogólnym można je ująć następująco: 1) pojawienie się Słowian na terenie Polski południowej, przemieszczających się z obszarów dzisiejszej Ukrainy, datowane jest od 2. połowy V wieku, 2) osadnictwo słowiańskie koncentrowało się głównie w dolinach rzecznych, a osiedla charakteryzowały się zróżnicowanym układem zabudowy, 3) dominowało budownictwo mieszkalne w postaci półziemianek z piecem, 4) rolnictwo i hodowla były podstawą gospodarki, 5) cechowała je również niewielka liczba wyrobów metalowych, w tym jubilerskich⁷.

Te kilka zdań wprowadzenia ma na celu podkreślenie jak ważnego odkrycia archeologicznego, wpisującego się w tę międzynarodową dyskusję, dokonano na stanowiskach nr 13 w Horodysku oraz nr 5 w Nowym Folwarku, położonych w gminie Leśniowice, pow. chełmski, woj. lubelskie (ryc. 1). Badania wykopaliskowe zostały przeprowadzone w latach 2004–2005 i 2007 roku na obu osadach, gdzie odkryto materiały potwierdzające osadnictwo z VI–VII wieku łączone z pierwszymi słowiańskimi osadnikami w tej części regionu (fot. 2, 3). Warto dodać, iż osady założono w dolinie rzeki w niewielkiej odległości od siebie, a źródła archeologiczne wskazują, iż funkcjonowały w tym samym czasie. Szczegółowe wyniki badań zostały już opublikowane w monografii wydanej w 2016 roku, ale warto przypomnieć najważniejsze ustalenia badawcze oraz ich znaczenie w kontekście społecznym – edukacji i popularyzacji archeologii, a także włączanie społeczności lokalnych w dyskusję o przeszłości dawnej małych ojczyzn⁸.

Obie miejscowości są dzisiaj niewielkimi wsiami sąsiadującymi ze sobą. Historyczne korzenie Horodyska sięgają XV wieku⁹. Według *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego*¹⁰ w XVI wieku funkcjonowało jako wieś „Pusthotew” w ziemi chełmskiej. W okresie staropolskim Horodysko (ale i też Nowy Folwark), cytując Andrzeja Wawryniuka, „włączone było do obszernego klucza dóbr Rakolupy, który w XVII wieku należał do Koniecpolskich, później do Potockich, a od końca XVIII wieku aż do I wojny światowej do Poletyłów”¹¹. Archeologia Horodyska i Nowego Folwarku jest równie bogata i wiemy o niej całkiem dużo dzięki przeprowadzonym badaniom. Podkreślają one wielokulturowość i długie funkcjonowanie osadnictwa

⁵ *Archeologia o początkach Słowian...*

⁶ Inny punkt widzenia prezentują badacze – zwolennicy koncepcji autochtonistycznej, por. H. Mamzer, *Kultura archeologiczna jako wspólnota interpretacyjna*, [w:] *Archeologia o początkach Słowian...*, s. 51–64.

⁷ M. Parczewski, *Podstawy lokalizacji...*, s. 65–78.

⁸ *Horodysko. Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza*, red. T. Dzińkowski, Lublin 2016.

⁹ W. Czarnecki, *Sieć osadnicza ziemi chełmskiej od połowy XIV do połowy XV wieku*, „Rocznik Chełmski” 1997, t. 3, s. 29, 59; A. Wawryniuk, *Leksykon miejscowości powiatu chełmskiego*, Chełm 2002, s. 261.

¹⁰ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 15, cz. 2, red. B. Chlebowski, s. 529.

¹¹ A. Wawryniuk, *op. cit.*, s. 261.

w mikroregionie doliny Horodyski. Ślady okresowego pobytu miały miejsce już od schyłkowego paleolitu, a stałe zasiedlenie jest potwierdzone dla kultur neolitycznych i rozwijało się niemal do współczesności¹². Koncentracja stanowisk archeologicznych rozciągająca się wzdłuż Horodyski aż do jej ujścia do Wojsławki pozwala postawić tezę o ogromnym potencjale osadniczym mikroregionu, który wzmacnia walory środowiskowe – stosunki wodne (rzeka i źródłiska), gleby sprzyjające rolnictwu i hodowli oraz dostęp do surowców, takich jak glina i drewno.

OSADA W HORODYSKU (STAN. 13, AZP 83-90/71)

Stanowisko 13 zostało zlokalizowane w 1984 roku na jednohektarowej wyspie w obrębie doliny rzecznej Horodyski – dawniej Leśniówki. Dwaście lat czekało na swoje kolejne odkrycie. Dopiero w 2004 roku podjęto badania wykopaliskowe w celu ratowania stanowiska przed zniszczeniem do czego przyczyniła się budowa zbiornika retencyjnego „Maczuły”. To, co udało się ocalić, zawdzięczamy historykowi regionalistce Krzysztofowi Tarajko. Dzięki jego interwencji podjęto działania administracyjne wstrzymujące prace budowlane i nakazujące badania archeologiczne. Prace wykopaliskowe zostały zrealizowane w latach 2004–2005 w zachowanej partii stanowiska, zajmującej ok. 0,4 ha¹³ (fot. 2, 3). Po ich wykonaniu zniwelowano wyspę i zalano wodami zbiornika.

Niezwykle bogactwo archeologiczne stanowiska spowodowało konieczność opracowania materiałów. Możliwość ta zmaterializowała się po 10 latach w postaci projektu „Horodysko. Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza (opracowanie materiałów z badań archeologicznych 2004–2005)”, realizowanego przez Instytut Archeologii UMCS w Lublinie w latach 2014–2015, który sfinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Finalnym „produktem” była wspomniana wyżej książka – monografia stanowiska, gdzie opracowano 304 różnoczasowe obiekty osadowe, 7 grobów szkieletowych i 20 tysięcy zabytków¹⁴. Analizy źródłoznawcze potwierdziły obecność osadnictwa z neolitu, epoki brązu i żelaza, młodszy okres przedrzymski, okresu rzymskiego i wczesnego średniowiecza. Dla nas najciekawsze są odkrycia związane ze słowiańskim *milieu*.

¹² S. Gołub, *Badania powierzchniowe w dolinie rzeki Horodyski*, [w:] *Horodysko...*, s. 285–300.

¹³ Prace terenowe prowadzili chełmscy archeolodzy z firmy Usługi Archeologiczne – Stanisław Gołub i Tomasz Dzieńkowski.

¹⁴ *Horodysko...*

BUDYNKI I ORGANIZACJA PRZESTRZENNA

Z wczesnosłowiańskiego etapu zasiedlenia zarejestrowano jedynie siedem domostw i trzy jamy gospodarcze (ob. 20, 53?, 140, 142, 200, 277, 291), bowiem pozostałe zostały zniszczone. Budynki mieszkalne miały prostokątne zarysy i były zagłębione w calcu do ok. 0,2–0,3 m, a ich powierzchnia użytkowa wynosiła od 10 do 20 m². Domostwa były wyposażone w piec z opoki i gliny lub palenisko układane z kamieni, które sytuowano w narożniku – najczęściej północno-zachodnim lub północno-wschodnim. Często we wnętrzu drążono jamy, w których przechowywano produkty żywnościowe. Z kolei odtworzenie typu konstrukcji, w jakich wznoszono ściany domostw i dachu, jest trudne ze względu na słaby stopień ich zachowania. W przypadku czterech obiektów zarejestrowano relikty po słupach (ob. 20, 53, 140, 142), w pozostałych – odciski po belkach i słupach (ob. 200 i 277). Najpewniej typ sumikowo-łatkowy budowy ścian zastosowano w chacie 277. Stwierdzono również linię słupów, które podtrzymywały dach budynku, sugerując rozwiązanie na sochę i ślepię. Kwestia zastosowanej konstrukcji ścian jest o tyle ciekawa, iż w okresie wczesnosłowiańskim dominowały budynki zrębowe bądź o plecionkowych ścianach, a zdecydowanie rzadziej stosowano sumikowo-łatkowe¹⁵. W przypadku pozostałych czterech budynków (nr 53?, 142, 200 i 291) możemy domyślać się budowy ścian z belek łączonych na zrąb.

Osadnictwo wczesnosłowiańskie zajęło całą powierzchnię jednohektarowej „wyspy”. Na *plateau* wyniesienia zachowały się relikty tylko dwóch budynków (ob. 20 i 200) oraz małej jamy gospodarczej (ob. 217). Brak zabudowy pomiędzy nimi może wskazywać na zgrupowanie większej liczby budynków wokół centralnego placu (?). Z kolei w części południowej wybudowano siedem domostw w odległości 5–7 m od siebie w układzie zbliżonym do rzędogo¹⁶. Pomiedzy budynkami a krawędzią wyniesienia utworzył się niewielki plac o powierzchni ok. 300 m². Oba przykłady rozplanowania osad, a więc układ rzędogo, jak i owalnica, były stosowane wśród Słowian¹⁷.

¹⁵ W. Chudziak, *Z badań nad konstrukcją zrębową na Niżu Polskim we wczesnym średniowieczu*, „*Slavia Antiqua*” 1988, t. 31, s. 183–198; M. Parczewski, *Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce*, Kraków 1988, s. 56 i n.

¹⁶ Ze względu na zdumiewające wprost „wpasowanie” budynków fazy 2. w linię starszej zabudowy wydaje się bardzo prawdopodobne, iż w miejscu dwóch „młodszych” chat (ob. 27 i 58) istniały starsze budynki, które „przebudowano” w fazie 2., pogłębiając ich poziom użytkowy.

¹⁷ M. Dulnicz, *op. cit.*, s. 165 i n.

ZABYTKI RUCHOME

W ciągu dwóch sezonów badań pozyskano ponad tysiąc zabytków związanych z fazą osadnictwa wczesnosłowiańskiego (VI–VII wieku). Statystycznie dominowała ceramika naczyniowa, ale wystąpiły też przedmioty użytkowe z żelaza, gliny i kości zwierzęcej, jak noże, przęśliki, ciężarki, przekłuwacze. Poniżej omówiono główne grupy zabytków.

CERAMIKA NACZYNIOWA

Faza wczesnosłowiańska reprezentowana jest przez 1032 fragmenty naczyń, wśród których zrekonstruowano dwa naczynia i wydzielono 59 wylewów, 883 brzuśce i 78 den naczyń (10 fragmentów nie zostało określonych; ryc. 6–7). Do ich produkcji użyto gliny żelazistej, schudzonej niewielką domieszką ostrokrawędzistego tłucznia. Dodatkowo w masie garncarskiej wystąpiły duże ilości drobnoziarnistego piasku, będącego naturalnym składnikiem gliny. Naczynia wykonano ręcznie, bez użycia koła garncarskiego, techniką lepienia z wałków (99%), a powierzchnię wyrównywano różnokierunkowo palcami oraz tkaniną. Jedynie 11 fragmentów (1%) miało ślady obtaczania w partii przykrawędziowej. Naczynia w zdecydowanej większości nie były zdobione, tylko na 4 ułamkach brzuśców (0,05%) stwierdzono ornamentykę pojedynczej linii rytej (ryc. 7:4, 5). Pod względem form naczyń wydzielono, w oparciu o klasyfikację Michała Parczewskiego z 1988 roku, naczynia garnekowate i misowate oraz talerze¹⁸. Analogiczne typy naczyń wystąpiły na stanowiskach m.in. w Zubowicach, Lublinie-Czwartku, Krakowie-Nowej Hucie, czy Szeligach¹⁹. Warto dodać, iż pojemnik zbliżony do horodyskiego z ob. 291 odkryto na osadzie w Krakowie-Nowej Hucie (stan. 62A) wraz ze skarbem składającym się z 8 ozdób brązowych datowanych na przełom VI/VII wieku lub 1. połowę wieku VII²⁰. Datowanie termoluminescencyjne (TL) wykonane dla tego fragmentu naczynia zawiera się pomiędzy 441 a 587 AD (514±73 AD).

¹⁸ Szczegóły por. T. Dzieńkowski, *Osadnictwo słowiańskie*, [w:] *Horodysko...*, s. 224–282.

¹⁹ S. Hoczyk-Siwkova, *Chronologia ceramiki wczesnośredniowiecznej (VI–IX w.) z Lublina*, „*Slavia Antiqua*” 1978, t. 25, s. 189–223; E. Dąbrowska, *Skarb ozdób brązowych z VI–VII wieku na stanowisku 62A w Nowej Hucie-Mogile*, „*Archeologia Polski*” 1984, t. 29, s. 351–369; M. Parczewski, *Początki kultury...*, s. 231, 297; J. Kuśnierz, A. Urbański, *Obiekt mieszkalny z początków wczesnego średniowiecza w Zubowicach, stan. 35, pow. Zamość*, „*Archaeoslavica*” 1998, t. 3, s. 149–156, ryc. 1.

²⁰ M. Parczewski, *Początki kultury...*, s. 161; E. Kubica-Kabacińska, *Materiały wczesnosłowiańskie z Krakowa Nowej Huty*, [w:] *Archeologia o początkach Słowian...*, s. 597–604; I.O. Gavrituchin, *Kompleksy prażskiej kultury s datiruŭšimi vešami*, [w:] *Archeologia o początkach Słowian...*, s. 423.

„CHLEBKI” GLINIANE

Wśród znalezisk na uwagę zasługuje fragment tzw. „chlebka” o zarysie owalnym i przekroju soczewkowatym, który wylepiono z gliny, a powierzchnię zagładzono (ryc. 7:6). Przedmioty tego typu znajdowano w rejonie piecowisk, a ich funkcja łączona jest najczęściej z wykorzystaniem do celów grzewczych, choć przypisuje się im również znaczenie rytualne. „Chlebki” wystąpiły m.in. na osadach w Grodzisku Dolnym, Żukowicach, Świerszczowie Kolonii, Igołomi i Złotej²¹.

PRZĘŚLIKI

Przedmioty mające zastosowanie w tkactwie odkryto w obiektach 140 i 277. Wykonano je z gliny o kształcie dwustożkowatym i maksymalnych średnicach 26 i 33 mm (ryc. 7:7, 8). Przęśliki należą do licznie występujących zabytków wczesnośredniowiecznych.

ZAWIESZKA TRAPEZOWATA

Jedyną ozdobę odkryto w obiekcie 53. Jednak jej chronologia nie została jednoznacznie określona, ponieważ pozyskano ją z obiektu, w którym dominowała ceramika z młodszego okresu przedrzymskiego wraz z niewielką ilością ceramiki wczesnośredniowiecznej. Ozdoby tego typu występowały od pierwszych stuleci naszej ery do końca wczesnego średniowiecza na terenie Europy Środkowo-Wschodniej, a więc zarówno w kontekstach osadnictwa starożytnego, jak i słowiańskiego, czy świata koczowniców²².

Zawieszka w kształcie trapezu została wykonana z blachy brązowej z wytłaczanym ornamentem (ryc. 7:9). Ze względu na słaby stan zachowania zabytku nie można jednoznacznie odcyfrować ornamentu. Jak się wydaje, zdobienie tworzy jeden lub dwa rzędy wytłaczanych punktów. Był to typowy motyw rozmieszczony najczęściej wzdłuż dolnej krawędzi przedmiotu. Tak ornamentowane zawieszki znaleziono na cmentarzyskach wczesnoawarskich z terenu Węgier i Austrii (Pécs Köztemető, Oroszlány,

²¹ J. Podgórska-Czopek, *Materiały z wczesnosłowiańskiej osady w Grodzisku Dolnym, stanowisko 3*, woj. Rzeszów, „Archaeoslavica” 1991, t. 1, s. 9–60; A. Zakościelna, J. Gurba, *Obiekt mieszkalny z początków wczesnego średniowiecza na stanowisku 28 w Świerszczowie Kolonii, woj. zamojskie*, „Archaeoslavica” 1993, t. 2, s. 7–24; A. Urbaniak, *Materiały typu praskiego ze stanowiska 3 w Złotej, pow. Sandomierz*, [w:] *Archeologia o początkach Słowian...*, s. 627–633, 635; M. Piotrowski, *Kultura duchowa wczesnych Słowian. Rozważania w oparciu o znaleziska archeologiczne z Lubelszczyzny*, [w:] *Słowianie Wschodni w dorzeczu Wieprza i Bugu. Historia–kultura–religia*, red. J. Libera, Łęčna 2008, s. 13–28.

²² M. Parczewski, *Początki kultury...*, s. 83; B. Niezabitowska-Wisniewska, *Osadnictwo z okresu rzymskiego*, [w:] *Horodysko...*, s. 196–223.

Linz-Zizlau) oraz na stanowiskach z Polski, np. Kraków-Nowa Huta (skarby ozdób brązowych z VI/VII lub 1. połowy VII wieku); „grodziska” w Haćkach i Szeligach; stanowiska grobowe na Pojezierzu Mazurskim (Miętkie i Tumiany). Znamy je również z terenu zachodniej Ukrainy – zostały odkryte na grodzisku w Zimnem położonym około 70 km na wschód od omawianych osad²³. Niestety, nie mamy możliwości, aby jednoznacznie datować zabytek z Horodyska na wczesne średniowiecze, niemniej warto o nim wspomnieć ze względu na znaczenie interkulturowe i długi czas występowania tego typu ozdób.

POZOSTAŁE ZABYTKI

W zasypiskach obiektów wczesnosłowiańskich wystąpiły przedmioty kościane jak kolec-przekłuwacz wykonany z kości piszczelowej owcy/kozy. Było to typowe narzędzie wykorzystywane w produkcji przydomowej – tkactwie, krawiectwie i skórnictwie²⁴. Znalezione również fragment gładzonej skały o funkcji gładzika, ciężarek z kredy, a także zabytki krzemienne, które mogły być wykorzystywane jako krzesaki.

CHRONOLOGIA

Funkcjonowanie osady określono na podstawie analizy zabytków ruchomych oraz w oparciu o datowania absolutne – radiowęglowe i termoluminescencyjne. Do analiz radiowęglowych wybrano drewno z palenisk domostw nr 20, 277 i 291. Natomiast datowania termoluminescencyjne wykonano dla dwóch fragmentów naczyń lepionych ręcznie z obiektu 291. Uzyskane wyniki wyznaczają przedział pomiędzy V a VII wiekiem. Użytkowanie osady w młodszym odcinku wczesnosłowiańskiej fazy jest poparte występowaniem naczyń lepionych ręcznie i ornamentowanych oraz obtaczanych przykrawędnie. Wskazuje na to także obecność talerzy i misy oraz profilowanych wylewów²⁵. Na podstawie powyższych danych chronologię fazy 1 zespołu horodyskiego możemy odnieść do 2. połowy VI – początku lub połowy VII wieku.

²³ V.V. Aulich, *Zimnivs'ke horodyše-slovāns'ka pamätka VI–VII st. n.e. v Zahidnij Volini*, Kiiw 1972; I.O. Gavrituchin, *op. cit.*, s. 243; Z. Kobyliński, W. Szymański, *Pradziejowe i wczesnośredniowieczne osadnictwo w zespole kemów w Haćkach*, [w:] *Haćki. Zespół przyrodniczo-archeologiczny na Równinie Bielskiej*, red. J.B. Faliński, A. Ber, Z. Kobyliński, W. Szymański, A.J. Kwiatkowska-Falińska, Białowieża–Warszawa 2005, s. 43–74.

²⁴ R. Paszkowska, *Zabytki z kości i poroża*, [w:] *Sutiejsk. Gród pogranicza polsko-ruskiego w X–XIII wieku. Studium interdyscyplinarne*, red. J. Kalaga, Warszawa–Pętkowice 2013, s. 104–116, 108.

²⁵ M. Parczewski, *Początki kultury...*, s. 102 i n.; W. Szymański, *Mazowsze na początku wczesnego średniowiecza*, [w:] *Problemy przeszłości Mazowsza i Podlasia. Archeologia Mazowsza i Podlasia. Studia i materiały*, t. 3, red. M. Dulnicz, s. 173–186; M. Dulnicz, T. Dzieńkowski, S. Gołub, *Horodysko bei Chełm (Ostpolen). Eine frühslawische Siedlung mit 14C- und Termolumineszenzdatierung*, [w:] *The Early Slavic settlement in*

Warto dodać, iż osadnictwo na „wyspie” było kontynuowane. Kolejna faza wiązała się ze zmianami w budownictwie i organizacji przestrzennej osady. *Novum* w inwentarzu kulturowym było pojawienie się ceramiki obtaczanej i zdobionej linią falistą oraz motywem żłobków dookolnych. Technika wykonania naczyń, formy i zdobnictwo datują zbiór na wiek IX–X, a w datowaniach absolutnych drewna uzyskano niemal podobne przedziały – od końca VIII wieku do lat 70. X wieku.

OSADA W NOWYM FOLWARKU (STAN. 5, AZP 83-90/83)

Stanowisko 5 położone jest ok. 700 m na północ od osady w Horodysku. Pod względem topograficznym usytuowano je na terasie nadzalewowej doliny rzecznej. Osada została odkryta podczas penetracji powierzchniowych i przebadana w 2007 roku. Ze względu na duże zniszczenia udało się rozpoznać jedynie dwa obiekty mieszkalne – również częściowo naruszone. W 2014 roku badania wykopaliskowe na stanowisku ponownie przeprowadzili Stanisław Gołub i Natalia Jędruszczak, jednak nie zarejestrowano obiektów i materiałów z okresu wczesnego średniowiecza.

Na podstawie dotychczasowych danych nie ma możliwości, aby określić wielkość powierzchni osady czy analizować układ zabudowy. Niewątpliwie i tutaj podstawowym obiektem mieszkalnym były domostwa – półziemianki o słupowej konstrukcji ścian. Nie uchwycono pełnych wymiarów obiektów, ale rekonstrukcje wskazują na użytkowanie standardowej powierzchni między 10 m² a 20 m². O funkcji mieszkalnej obiektów świadczyły odkryte wewnątrz destrukty pieców zbudowanych z opoki i usytuowanych w narożniku NW. Co ważne – z wypełnisk chat pozyskano duże ilości ceramiki naczyniowej. Łącznie zgromadzono ok. 500 fragmentów naczyń glinianych w postaci słabo profilowanych, niezdobionych garnków. Lepiono je ręcznie i wyrównywano palcami oraz tkaniną. Do produkcji użyto surowca z dużą ilością domieszki tłuczni kamiennej oraz drobnego piasku. Pod względem techniki wykonania, użytego surowca i form naczyń ta grupa wyrobów ma bliskie nawiązania do zbioru ceramiki z pobliskiej osady w Horodysku (stan. 13) i jest datowana na 2. połowę VI – początek/połowę VII wieku.

Central Europe in the light of new dating evidence, „Interdisciplinary Medieval Studies” t. 3, red. M. Dulinicz, S. Moździoch, Wrocław 2013, s. 23–40; M. Dulinicz, *Najstarsza faza osadnictwa słowiańskiego w północnej części Europy Środkowej*, [w:] *Archeologia o początkach Słowian...*, s. 513–526; *idem*, *Wczesnosłowiańskie obiekty archeologiczne na południe od Karpat, Sudetów i Rudaw datowane metodami bezwzględnyymi*, „Archeologia Polski” 2007, t. 52, nr 1–2, s. 81–130.

Odkrycie osadnictwa wczesnosłowiańskiego w dolinie Horodyski dostarczyło zupełnie nowych, archeologicznych „puzzli” do obrazu kulturowego regionu. Są to bowiem jedyne jak dotychczas znaleziska w tej części Wyżyny Lubelskiej, łączone z pierwszą falą napływu Słowian, choć nie tą najstarszą V-wieczną. Usytuowanie obu osad, zarówno na horodyskiej wyspie, jak i na wyniesieniu w obrębie doliny rzecznej, potwierdza związki osadnictwa z siecią rzeczną. Można tu przywołać opis zawarty w *Taktyce* Pseudo-Maurcego, pochodzący z przełomu VI–VII wieku i dosyć obrazowo manifestujący przywiązanie Słowian do środowiska wodnego: „[...] osiedla Sklawinów i Antów leżą jedne za drugimi wzdłuż rzek i łączą się ze sobą, tak że nie ma pomiędzy nimi żadnej znaczniejszej przerwy, a wszędzie w sąsiedztwie są lasy, błota i szuwały [...]”²⁶. Lokalizacja osad wskazuje również na wybór miejsc korzystnych pod względem rolniczym – obie tu analizowane trzymają się granic urodzajnej strefy lessowej. Z kolei organizacja przestrzenna jest czytelna jedynie na osadzie w Horodysku. Można się tu dopatrywać układu szeregowego budynków i z dużym zastrzeżeniem – okoliczności. Oba są dosyć typowe dla osadnictwa słowiańskiego. Typ szeregowy z domostwami sytuowanymi wzdłuż linii wschód-zachód był często stosowany m.in. na stanowiskach w Brandenburgii i Wielkopolsce oraz na Mazowszu, Śląsku i Pomorzu (np. Tornow-Lütjenberg, Miszewko Strzałkowskie, stan. 4)²⁷. Trudniejsze w interpretacji, także w Horodysku, są relikty zabudowy z pustym, kolistym placem. Tego typu rozwiązania są znane ze stanowisk polskich, m.in. z Małopolski (najpewniej osada w Bachórze i być może w Lublinie na Czwartku), a także z terenu Słowacji i Moraw²⁸.

Jednym z wyznaczników osadnictwa wczesnosłowiańskiego był ujednolicony typ budynku mieszkalnego. Wieloletnie badania potwierdzają, iż domostwa i półziemianki na planie czworokąta z urządzeniem grzewczym w narożniku funkcjonowały przez cały okres wczesnego średniowiecza, ale szczególnie dominowały w jego starszych fazach. Udokumentowano je również na obu analizowanych osadach, podobnie jak na całym obszarze osadnictwa słowiańskiego, od górnego i środkowego Dniepru

²⁶ G. Labuda, *Słowiańszczyzna starożytna i wczesnośredniowieczna*, Poznań 2003, s. 78.

²⁷ M. Dulnicz, *Kształtowanie się Słowiańszczyzny...*, s. 169–170.

²⁸ S. Hoczyk-Siwkova, *op. cit.*, ryc. 2; M. Parczewski, *Wczesnosłowiańskie odkrycia w Bachórze, pow. Rzeszów*, [w:] *Polonia minor medii aevi. Studia ofiarowane Panu Profesorowi Andrzejowi Zakiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. Z. Woźniak, J. Garncarski, Kraków-Krosno 2003, s. 191–209, 202; P. Šalkovský, *Dom a dedina stredného Podunajska vo včasnóm stredoveku*, [w:] *Aevum Medium. Zborník na počesť Jozefa Hošša*, red. J. Zábojník, Bratislava 2006, s. 107–128, 119; J. Poleski, *Małopolska w VI–X wieku. Studium archeologiczne*, Kraków 2013, s. 52 i n.

przez południową Ukrainę i Polskę, Słowację oraz Czechy do środkowej Łaby²⁹. Budynki te były charakterystyczne dla strefy południowo-wschodniej w przeciwieństwie do obszarów północnych i zachodnich. Tu dominowały zagłębione, duże owalne jamy z naziemnymi konstrukcjami drewnianymi³⁰. Na terenie Lubelszczyzny półziemianki o regularnym, czworokątnym zarysie stwierdzono na osadach z VI–VII wieku, m.in. w Świerszczowie, Hrebennem, Husynnem Kolonii, Perespie Kolonii, Zubowicach, czy w Lublinie³¹.

Wyniki badań osad w Horodysku i Nowym Folwarku potwierdzają wczesne, co najmniej VI-wieczne zasiedlenie tych terenów przez Słowian. Wpisują się tym samym w ogólną dyskusję naukową o chronologii i głównych cechach osadnictwa słowiańskiego. Warto podkreślić, iż w strefie międzyrzecza środkowej Wisły i Bugu mamy rozpoznanych kilkanaście stanowisk z fazy wczesnosłowiańskiej (ryc. 10). Koncentrują się w strefie wyżynnej, lessowej, a ich charakterystycznymi elementami pozostają – położenie w środowisku, budownictwo mieszkalne i kultura materialna (zabytki).

Odkrycie osadnictwa słowiańskiego w Horodysku i Nowym Folwarku pobudziło również zainteresowanie dziedzictwem archeologicznym społeczności lokalnej i samorządu. Wymiernym skutkiem było nawiązanie współpracy pomiędzy Instytutem Archeologii UMCS i Gminą Leśniowice oraz rozpoczęcie prac nad projektem rezerwatu archeologicznego prezentującego słowiańskie korzenie regionu³². Jest to jeden z przykładów świadczących o ogromnym potencjale, jaki drzemie w archeologicznych zabytkach. Ich właściwe wykorzystanie przyczyni się do popularyzacji i promocji archeologii, ale też może się stać kołem zamachowym regionalnej turystyki historycznej.

SŁOWA KLUCZOWE:

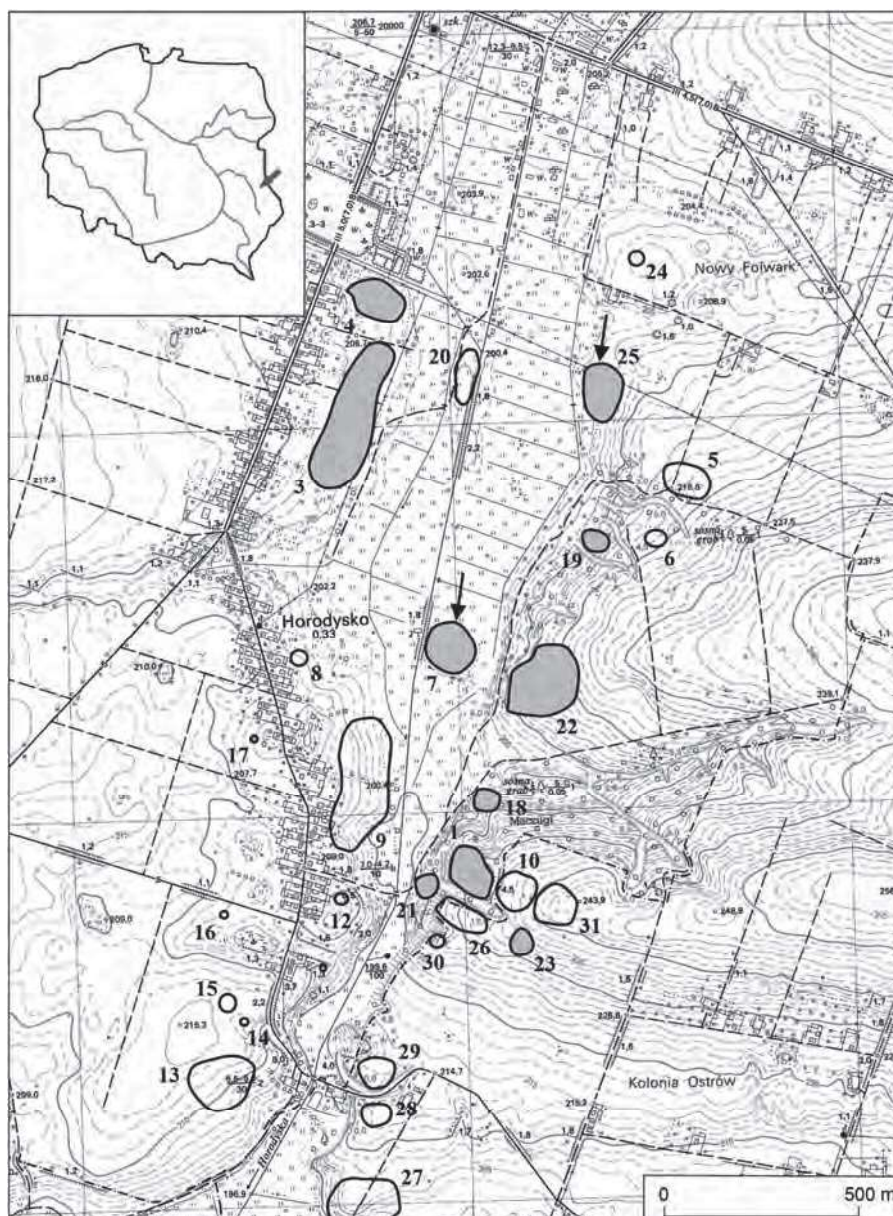
archeologia, Słowianie, osady, okres wczesnosłowiański, datowania absolutne

²⁹ Z. Kobyliński, *Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*, Wrocław 1988; idem, *Osiedla wczesnosłowiańskie*, [w:] *Słowianie w Europie wcześniejszego średniowiecza*, Katalog wystawy, red. M. Miśkiewicz, Warszawa, 1998, s. 51–64; S. Cygan, *Wczesnosłowiańskie półziemianki kwadratowe na terenie Polski, Czech, Słowacji, wschodnich Niemiec i dolnej Austrii*, Rzeszów 2006.

³⁰ M. Dulinicz, *Kształtowanie się Słowiańszczyzny...*, s. 120 i n.; M. Kara, *op. cit.*, s. 72 i n.

³¹ T. Dzieńkowski, *Wczesnośredniowieczne osadnictwo ziemi chełmskiej*, Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa–Lublin 2021 (w druku).

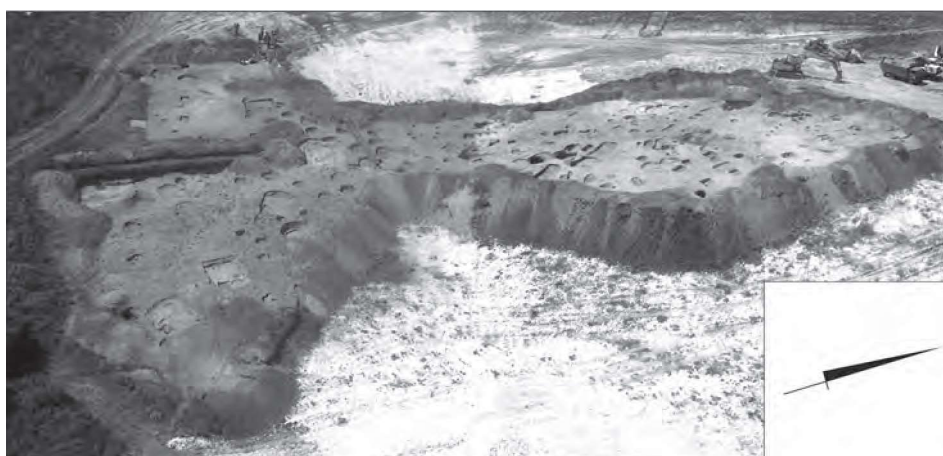
³² O współpracy i jej efektach można się dowiedzieć na stronie internetowej Gminy Leśniowice (<http://sok.lesniowice.lubelskie.pl/strona-355-zaginiony-swiat.html>) oraz Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (<https://www.umcs.pl/pl/aktualnosc,6938,archeologia-slowianie-i-gmina-lesniowice,92883.htm>). Chciałbym w tym miejscu podziękować za owocną współpracę Joannie Jabłońskiej pełniącej funkcję wójta Gminy Leśniowice, Monice Mazur, radnej Gminy Leśniowice i Agnieszce Poźniak, dyrektor Samorządowego Ośrodka Kultury w Leśniowicach.

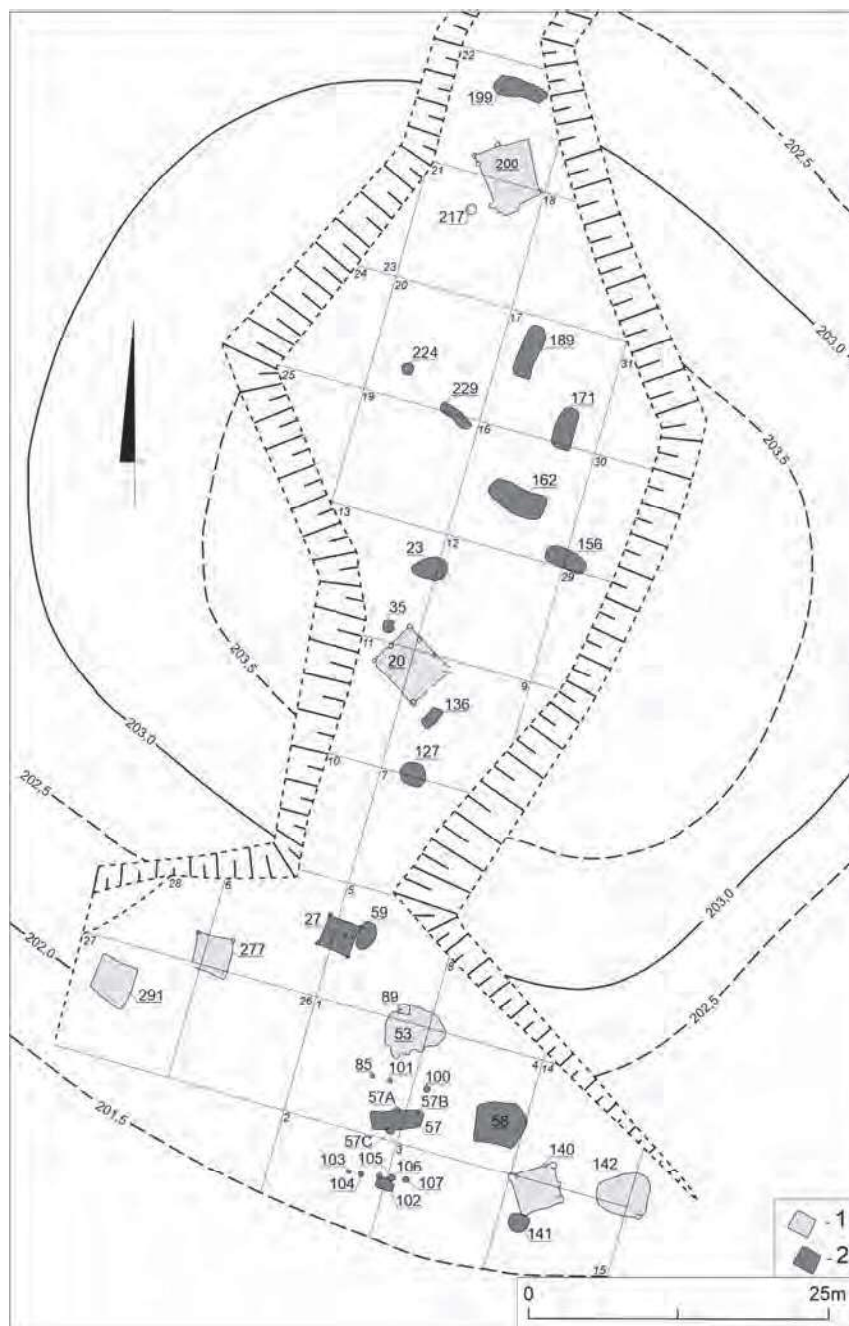
Ryc. 1. Mapa z lokalizacją stanowisk w dolinie rzeki Horodyski (za S. Gołub 2016, ryc. 1 z uzupełnieniami T. Dzieńkowskiego): 1–31 wielokulturowe stanowiska archeologiczne; kolorem szarym zaznaczono stanowiska z obecnością materiałów z fazy wczesnośredniowiecznej; strzałkami zaznaczono stanowiska omawiane w artykule (7 – stan. 13 w Horodysku; 25 – stan. 5 w Nowym Folwarku)

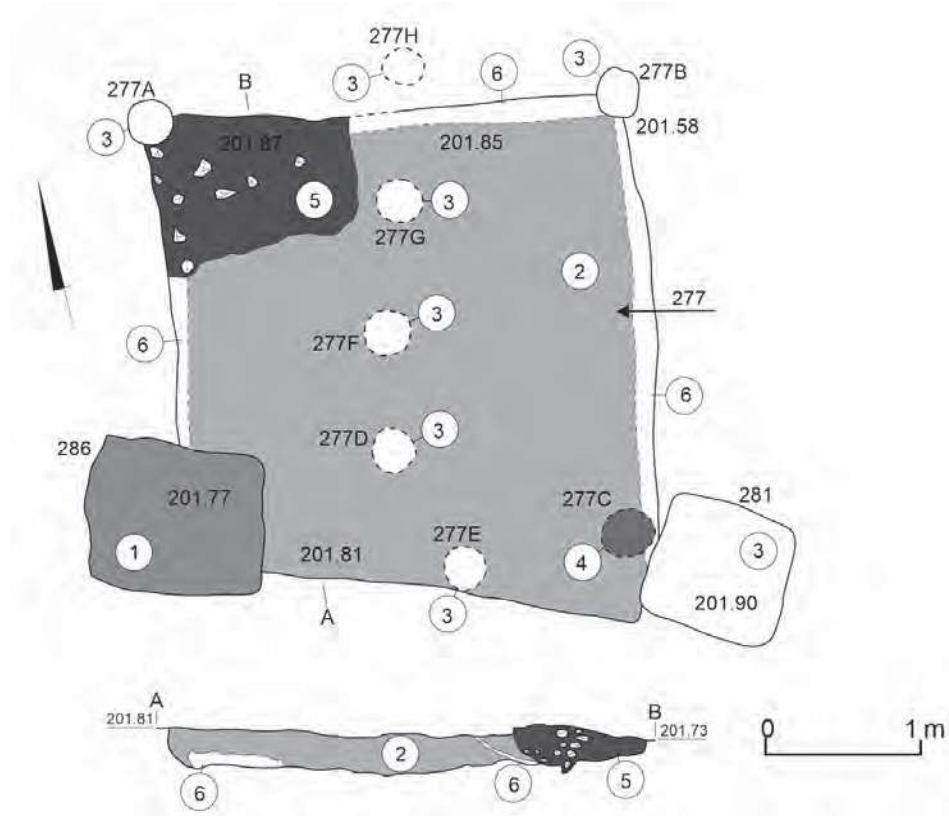
Fot. 2. Dolina rzeki Horodyski. Stanowiska z okresu wczesnego średniowiecza badane archeologicznie: 1 – stan. 13 w Horodysku (VI–VII, VIII–X w.); 2 – stan. 5 w Nowym Folwarku (VI–VII w.); 3 – stan. 1, grodzisko w Horodysku (XII–XIV w.); 4 – stan. 41 w Horodysku (XII–XIV w.); 5 – dolina Horodyski; 6 – wieś Horodysko; 7 – wieś Nowy Folwark (fot. Nadbużański Oddział Straży Granicznej z uzupełnieniami T. Dzieńkowski)

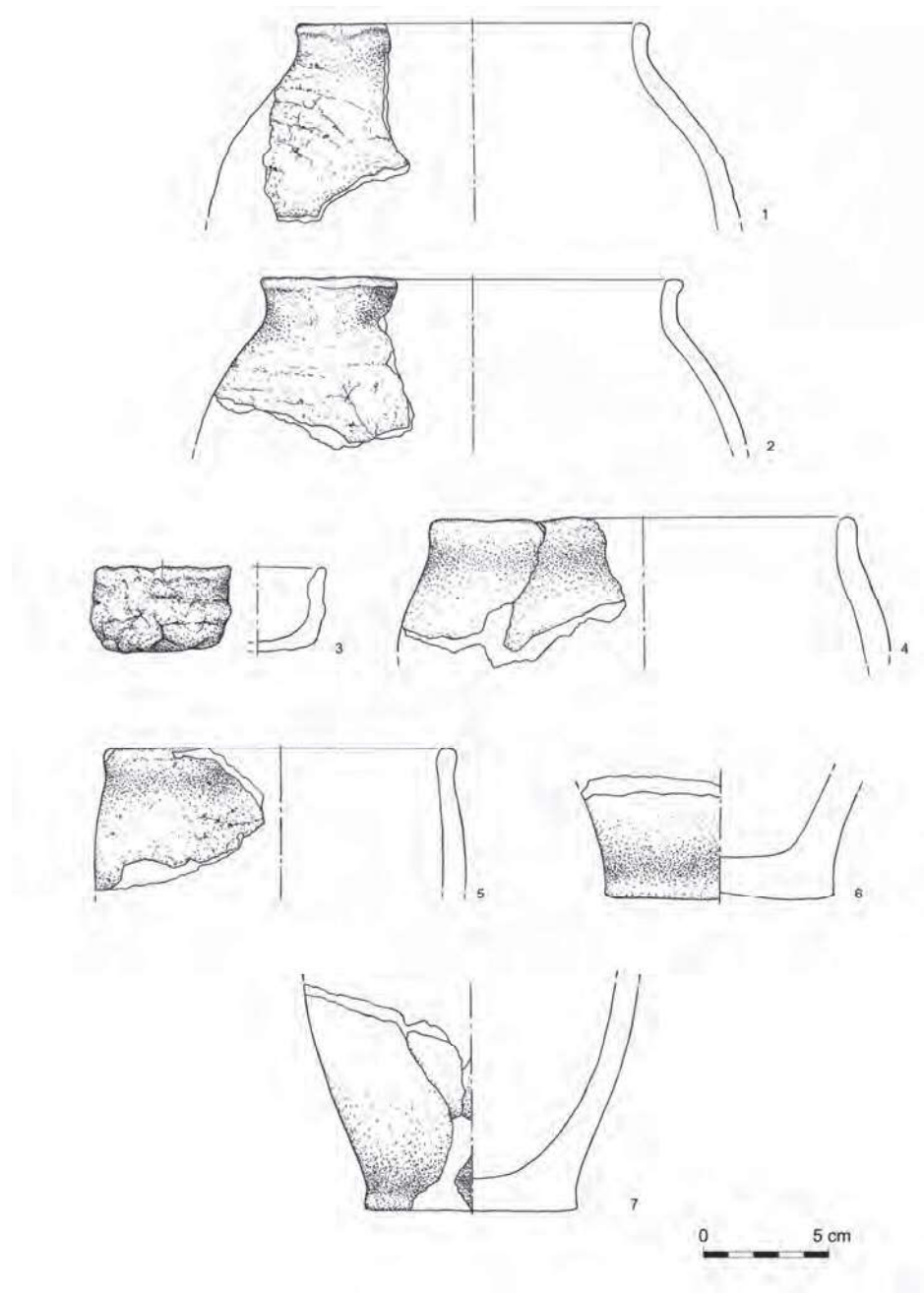
Fot. 3. Stanowisko 13 w Horodysku w trakcie badań wykopaliskowych. Widok wyeksplorowanych obiektów (fot. Nadbużański Oddział Straży Granicznej)

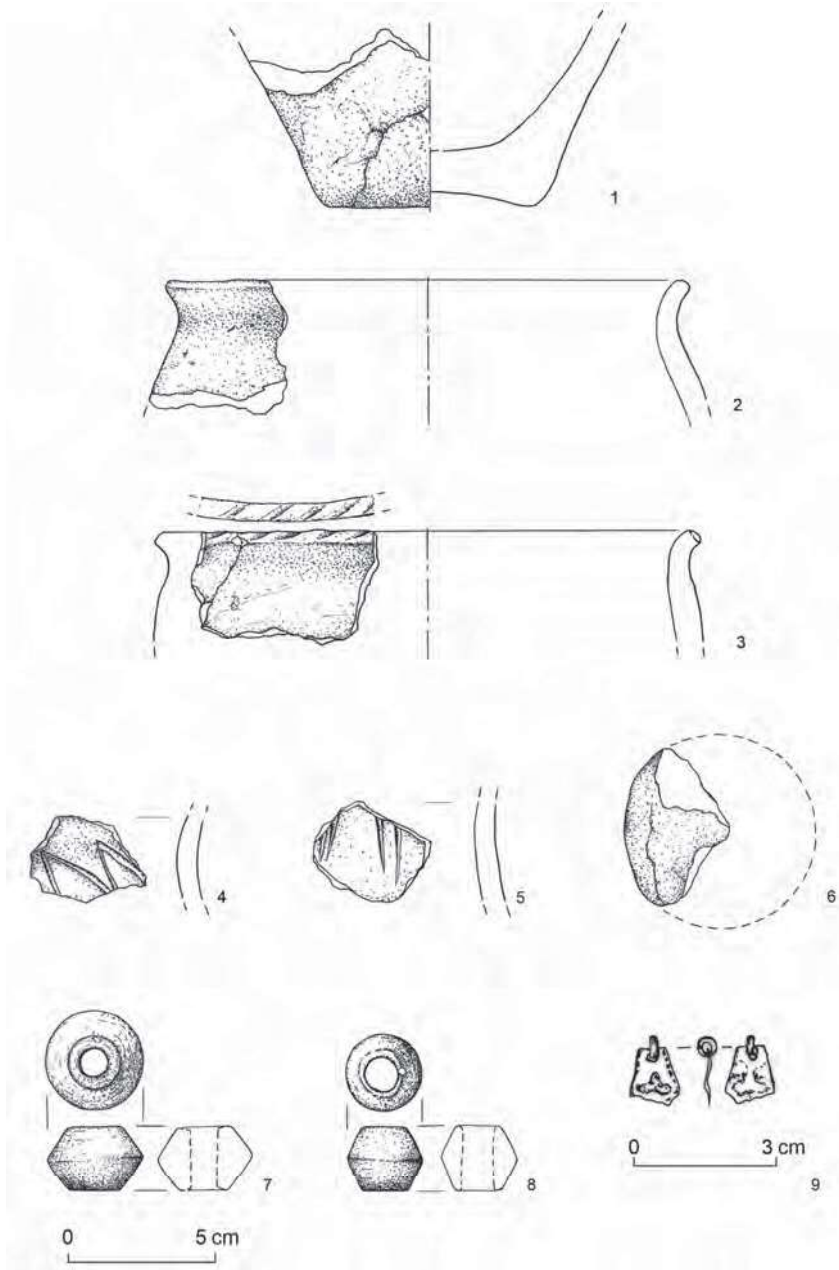
Ryc. 4. Horodysko (stan. 13), osada. Plan obiektów: 1 – VI–VII w. (okres wczesnosłowiański);
2 – VIII–X w. (oprac. R. Ratajczak)

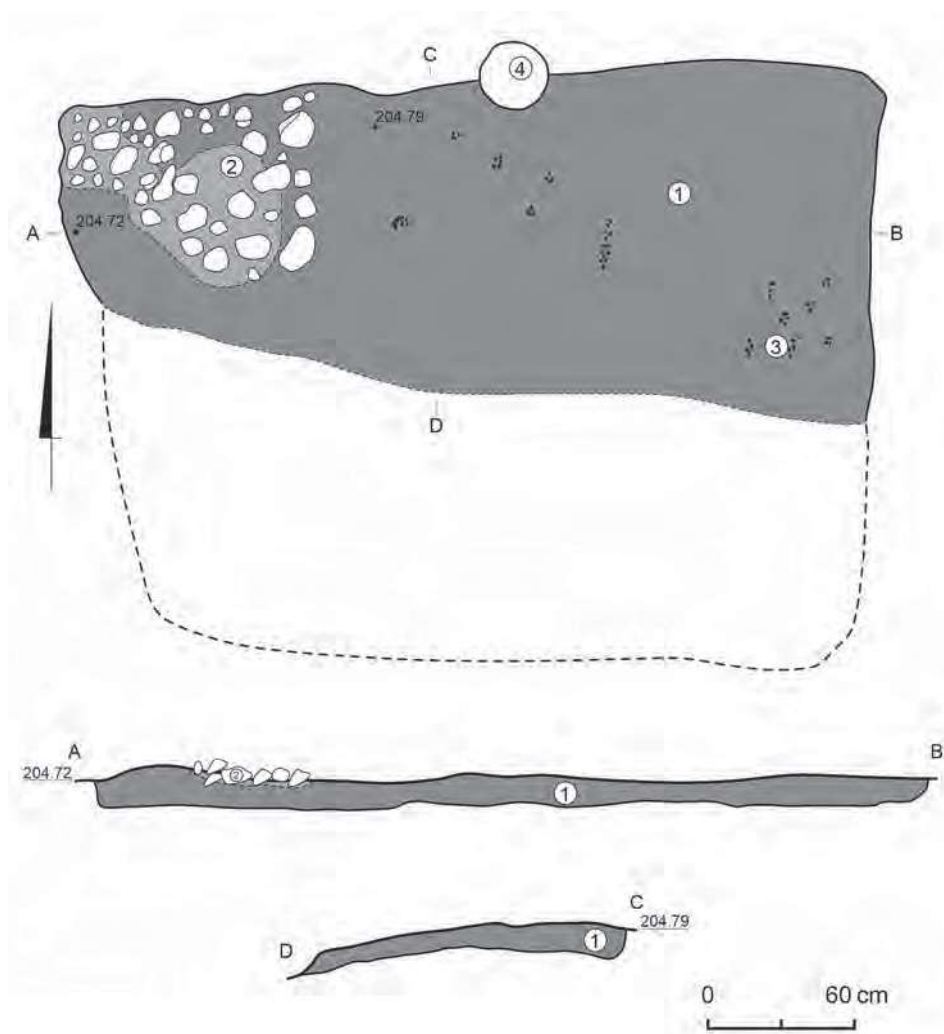
Ryc. 5. Horodysko (stan. 13). Plan budynku mieszkalnego – ob. 277 (oprac. R. Ratajczak)

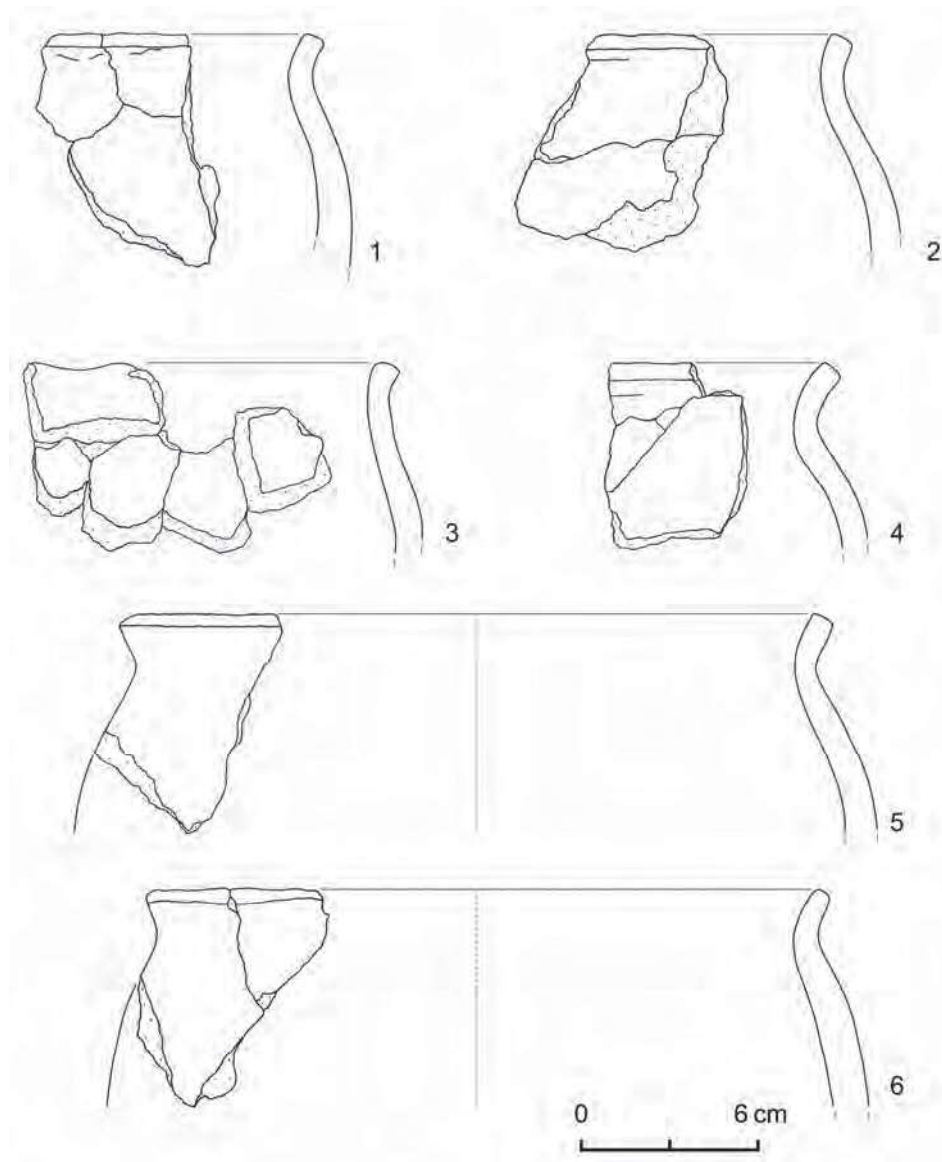
Ryc. 6. Horodysko (stan. 13). Ceramika naczyniowa z VI–VII w. (1–2, 4–7)
oraz tygiel odlewniczy (3) (oprac. R. Ratajczak)

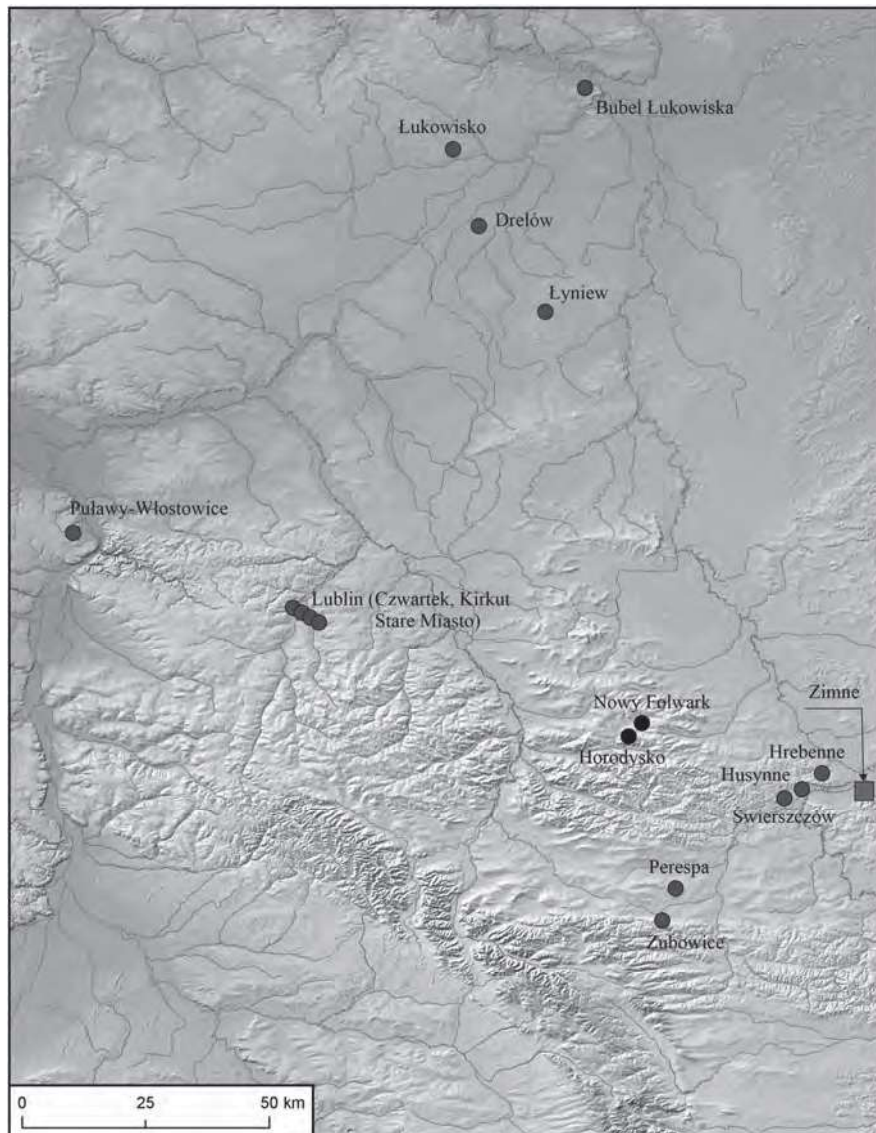
Ryc. 7. Horodysko (stan. 13). Zabytki z VI–VII w.: 1–5 ceramika; 6 – „chlebek” gliniany; 7–8 – przędziki gliniane; 9 – zawieszka trapezowata (niepewne datowanie) (oprac. R. Ratajczak)

Ryc. 8. Nowy Folwark (stan. 5). Budynek mieszkalny z VI–VII w. (oprac. R. Ratajczak)

Ryc. 9. Nowy Folwark (stan. 5). Ceramika naczyniowa z VI–VII w. (oprac. R. Ratajczak)

Ryc. 10. Międzyrzecze środkowej Wisły i Bugu. Stanowiska z VI–VII w. badane wykopaliskowo:

Babel Łukowska (pow. bialski), Łukowisko (pow. bialski), Drelów (pow. bialski), Łyniew (pow. bialski), Puławy-Włostowice (dzielnica Puław), Lublin (Czwartek, Kirkut, Stare Miasto), Hrebenne (pow. hrubieszowski), Husynne Kolonia (pow. hrubieszowski), Świerzczów (pow. hrubieszowski), Perespa (pow. tomaszowski), Zubowice (pow. zamojski), Horodysko (pow. chełmski), Nowy Folwark (pow. chełmski) i lokalizacja kompleksu osadniczego w Zimnym na Ukrainie (obw. wołyński), (oprac. T. Dzieńkowski na podkładzie mapy L. Gawrysiaka 2004)

Изложение

Славянские поселения VI–VII веков в долине реки Городиска

В 2004–2005 и 2007 годах раскопки велись в Городиско и Новом Фольварке. Результаты исследования обнаруженных здесь поселений подтверждают раннее, как минимум VI века, заселение этой части Люблинской возвышенности славянами. Таким образом, они вписываются в общенаучную дискуссию о хронологии и основных чертах славянского поселения. К последним относятся – расположение поселений в долинах рек, жилые дома в виде полуземлянок с печкой в углу, ручное изготовление глиняных горшков без узоров. Эти элементы также были подтверждены на обоих проанализированных поселениях. Результаты представленного исследования дополняют до сих пор неполную картину поселения междуречья Вислы и Буга в VI–VII вв. Открытие славянских поселений в Городиско и Новом Фольварке также стимулировало интерес к археологическому наследию местных жителей и местного самоуправления, что привело к началу работы над проектом археологического заповедника, представляющего славянские корни региона. Это один из примеров, показывающих огромный потенциал, скрытый в археологических памятниках. Их правильное использование будет способствовать популяризации и продвижению археологии, но также может стать движущей силой регионального исторического туризма.

ABSTRACT

SLAVIC SETTLEMENTS FROM THE 6TH–7TH CENTURIES IN THE VALLEY OF THE HORODYSKA RIVER

In the years 2004–2005 and 2007, there were excavations carried out at the sites in Horodysko and Nowy Folwark. The results of the research of the settlements discovered there confirm the early, at least 6th century, settlement of this part of the Lublin Upland by the Slavs. Thus, the findings become part of the general scientific discussion about the chronology and the main features of Slavic settlement. The latter include – the location of settlements in the river valleys, residential buildings in the form of half-dugouts with a stove in the corner, and hand-making of undecorated clay pots. These elements were also confirmed on both analyzed

settlements. The results of the presented research complete the still incomplete picture of the settlement of the Vistula and Bug interfluve in the 6th–7th centuries.

The discovery of Slavic settlements in Horodysko and Nowy Folwark also stimulated interest of the local community and local government in the archaeological heritage, which eventually resulted in the commencement of work on the project of an archaeological reserve presenting the Slavic roots of the region. This is one of the examples of the huge potential hidden in archaeological monuments. Their proper use will contribute to the popularization and promotion of archeology, but may also become a driving force for regional historical tourism.

Parterowe domki na ulicy Obłóńskiej